

KLASIKINĖ FILOSOFIJA: ONTOLOGINIAI IR GNOSEOLOGINIAI ASPEKTAI

Archainio mąstymo krizė, arba pagrindinė metafizinė antikos problema

Vytautas Rimvydas Litvinas

Vilniaus universitetas

Filosofijos fakultetas

Didlaukio g. 47

LT-2057 Vilnius, faks. (370–2) 76 18 90

Kylanti simbolinio mąstymo¹ krizė atvėrė būties skilimo perspektyvas: vieningo pasaulėvaizdžio irimas išryškino sugrįžimo į pirmap-

¹ Stebėdami archaines bendruomenes, tyrinėtojai seniai atkreipė dėmesį į jų ypatingą, europiečiui dažnai nesuvokiama, mąstymo būdą. Bandymai paaiškinti minėtus faktus archainio žmogaus nesugebėjimu logiškai protauti, sukėlė daugiau klausimų, nei pateikė atsakymų. Aišku, kad archainis mąstymas iš esmės skiriasi nuo *civilizuoto* europietiškojo ir remiasi visai kitomis prielaidomis. L. Levy-Bruhlis jį pavadino *praloginiu*: „Jis (praloginis mąstymas) ne antilogonis ir ne aloginis <...> jis toli gražu neturi polinkio be jokio pagrindo mestis į prieštaravimus, bet ir nevengia jų. Dažniausiai jie jam visiškai nesvarbūs“ (13, 64). Skirtingai nuo europiečio, kurio psichika labiau struktūrizuota ir vyrauja viena *diferencijuota funkcija* (4), dominuojanti esamoje istorinėje-kultūrinėje situacijoje, *praloginiam mąstymui* yra būdinga didelė integracija ir operavimas simbolinio turinio medžiaga: „Simbolis visuomet yra sudėtingiausias prigimties darinys, apimantys visų psichinių funkcijų duomenis. Todėl jo prigimtis nėra nei racionali, nei iracionali. Žinoma, viena jo dalis yra artima protui, tačiau yra ir dalis, protui nepasiekiamo, kadangi simbolis apima ne tik racionalių prigimties duomenis, bet ir iracionalius vidinio ir išorinio suvokimo duomenis“ (4, 680–681). Nuostatą operuoti reiškinį suvokiniais kaip simboliais galima vadinti *simboline nuostata* ir, sąlyginai, *simboliniu mąstymu*. Reikia tik turėti galvoje tai, kad simbolinis mąstymas, kaip ir simbolis, visuomet implikuoja turinį, svarbesnį už faktinę medžiagą ir tegalimą išsakyti būtent tik tokiu būdu, t. y. tik simboliu (4, 674–678).

radį chaosą grėsmę. Vartojant K. G. Jungo terminiją, psichinės intelektualinės funkcijos diferenciacija pareikalauja naujų būties patikimumo garantijų. Paslankus dinamiškasis būties aspektas nebesiderina su jos pastovumu, įtvirtintu pirmapradžiame kūrimo procese, kaip tai traktuoja archainė sąmonė. Iškyla naujo pagrindo, vienijančio grėsmingą būties dvilipumą, poreikis. Todėl natūrfilosofų *αρχη* paieškos yra pagrindinio pasaulio principo paieškos, ir šia prasme vienos, savaime veikiančios stichijos postulavimas yra kartu ir pasaulio tvarkos – kosmoso postulavimas, harmonijos garantas.

Simbolio turinio skaidrinimas, jo racionalizavimas, atskleidžia potencialų *participation mystique* prieštarumą. Psichika diferenciacijos procese tampa nepajėgi suvokti reiškinio jo neskaidydama, neanalizuodama pagal tam tikrus predikatus. Tad jau pati savaime vidinė simbolio struktūra, siejanti *esmę* su jos raiškos formomis, yra problemiška.

Priimta manyti, kad antikos filosofinėje tradicijoje ši problema pirmam iškilo Par-

menidui, suformulavusiam garsiąją būties vieningumo tezę (B8), kartu jam priskiriant ir pirmojo loginio įrodymo garbę. Tačiau, manytina, šis klausimas yra gerokai painesnis: Talis kalba apie $\alpha\rho\chi\eta$ – vandenį, pripažįsta pasaulį esant *pilną dievų* (A22, A23)², priskiria vandeniui numinozines (antgamtinės) savybes, bet pripažindamas ir jo *materialiąsias* raiškos formas. Toks skirstymas jau yra požymis, kad simboliui, kaip psichinei realybei, pradedami kelti irrelevantiški reikalavimai. Kitą žingsnį žengia Mileto mokyklos komentatoriai: Aristoteliui jau atrodo, kad Talis remiasi tik materialiuoju pradū (Met. 1, 3, 983b), tačiau jis pats, susipainiojęs simbolinio mąstymo, būdingo Taliui, prieštaravimuose, sako, kad tai nėra įprastinis vanduo, o ypatingas, turintis savyje $\pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha$ vanduo. Dėl intelektualinės refleksijos Aristoteliui ryšys tarp aktyviojo ir pasyviojo pradų, vieningų simboleje, yra susilpnėjęs ir pasireiškia tik per tarpines grandis – tikslo ir veikiančiąją priežastis (šiam pakankamai painiam klausimui ištirti reiktų išsamesnės Aristotelio metafizikos analizės, todėl čia apsiribosim pasakydami, jog keturios Aristotelio priežastys yra irstančio simbolinio mąstymo derivatai, ir tai komplikuoja jų tarpusavio santykių nustatymą, o pačiam Aristoteliui sukelia sunkumų siekiant pagrįsti pasaulio ontinį vieningumą): „veikiančiųjų jėgų aktas vyksta tame, kas tą aktą patiria ir linksta jį patirti“ (Apie sielą, II, II, 414a). Ši vieno iš pagrindinių antikinės filosofijos šaltinio pozicija jo metafizikos kontekste paverčia visus *fiziologus* primityviojo materializmo atstovais: Platono ir Aristotelio logikos aprėžtyje nebelieka vietos natūrfilosofų „misticizmui“.

² Ikisokratikų fragmentai sužymėti pagal Dielso-Kranzo pasiūlytą žymėjimą (5).

Simbolinio mąstymo „alogiškumas“ jiems absoliučiai nebepriimtinas. Šie vyrai, sudėję pamatus dviejų su puse tūkstančio metų Europos mąstymo paradigmų, paskelbė nuosprendį ir visoms „ikisokratikų“ mokykloms: „ikisokratikai“, „ikiplatonikai“ ar, hegeliskai interpretuojant, „ikiaristotelininkai“ europinėje filosofinėje tradicijoje suvokiami tik logikos, pasirodžiusios Platono ir Aristotelio veikaluose, kontekste“ (18, 34). Iš esmės visos ikisokratikų interpretacijos yra tik Platono ir Aristotelio interpretacijų parafrazės.

Nedviprasmiškai išsakytas ikisokratikų požiūris į viską valdantį likimą – *Anankę*, kaip kosminę jėgą (Talis A1, Empedoklis B115, Parmenidas B8, 30 etc.), pakankamai gerai reprezentuoja ypatumus, skiriančius simbolinį mąstymą nuo racionalizuotos Aristotelio metafizikos. Likimas – tai imanentinė kosmoso jėga, aukščiausias etinis principas, $\Delta\iota\kappa\eta$, vienintelis tiesos ir būties principas, $\alpha\rho\chi\eta$ ir jos pastovumo garantas. Būtent jis, kaip pats sau pakankamas, nutraukia neprasmingą priežastingumo grandinę. $\alpha\rho\chi\eta$ savo dinamika, trintimi tarp $\pi\epsilon\rho\alpha\varsigma$ ir $\alpha\pi\epsilon\iota\rho\varsigma$ realizuoja pilnatvę, jos išbaigtumą formų įvairovėje, susiedamas jas dialektiniu ryšiu su esamybe. Šiam $\alpha\rho\chi\eta$ priskirtini visi dieviški absoliuto atributai, kadangi jis pats ir yra jų matas. Jis savyje suvienija nesutaikomas priešybes. $\alpha\rho\chi\eta$ kaip simbolis geriausiai išreiškia kosmoso ir būties vienovę. Kosmoso – kaip pastovaus vyksmo procesą, būties – kaip amžinos tapatybės pastovumą. Antikiniam žmogui būties pastovumas kosminio vyksmo procese – pastovus grįžimas į save. Kitaip tariant, $\alpha\rho\chi\eta$ visų pirma išreiškia kosmoso ir būties dialektinį vieningumą jų prieštaringume. Tai visus simbolio požymius turintis vaizdinys, apimantis visus neįvardytus, tačiau nujaučiamus psichinės realybėsodus. Bet jau Platono ir Aristotelio filosofijoje susiduriame su vieningo pasaulėvaizdžio fragmentacija, pilnatvės skilimu į ne-

lygiavertes aktyviają ir pasyviają dalis. Analitinės psichologijos požiūriu, vykstant pagrindinės psichologinės funkcijos diferenciacijai (4), šis procesas yra neišvengiamas. „Arche“, kaip ir bet kuris simbolis, vienijantis logiškai nesuderinamas visumos dalis, jos formą su turiniu, sąmonės atžvilgiu yra visiškai nestabilus. Integruotos psichikos esatis, išsiskleidžianti tik dinamiškoje pilnatvėje, apimdama jau nesantį ir dar nesantį amžiną tapsmą, kartu su egzistuojančiomis sąvokomis sukurdamą neegzistuojantį laiką, „įformindama“ jį³ racionalizmo aki-vaizdoje yra nepaprastai trapi.

Du požiūriai į pasaulį: Herakleitas ir Parmenidas

Nors ankstyvųjų ikisokratikų pasaulėvokos principų skirtumai yra akivaizdūs, tačiau filosofijos istorikų nėra vertinami vienareikšmiškai, ir tuo dar labiau komplikuojamas filosofijos kilmės klausimas. Nesutariama ir dėl vieningų vertinimo kriterijų, kuriais remiantis būtų galima nustatyti ikirefleksinės psichikos preferencijas, įgalinusias susiformuoti filosofiją kaip mokslą, kartu sudarant prielaidas europinio mokslo atsiradimo fenomenui. Vienu metu paplitęs požiūris, supriešinęs Demokrito ir Platono sistemas kaip „mokslinę – materialistinę“ ir „mistinę – idealistinę“, atrodo, buvo per daug ideologizuotas ir primityvinas pačią problemą. Reikėtų išsamiau panagrinėti archainių mąstymo formų įtaką pirmosioms filosofinėms sistemoms, ir ypač simbolio, kaip psichologinės realybės fenomeno, vietą jų mokymuose. Anksčiau jau buvo minėta, kokią reikšmę kai kurių tyrinėtojų

nuomone šiam fenomenui, kaip psichinei realybei, teikė archainė pasaulėvoka (4; 10; 13; 16; 20; 21; 22). Šį archainio mąstymo relikštą galima aptikti ir vadinamosiose *pasaulinėse religijose* (pavyzdžiui, šv. Trejybės vienybės dogma krikščionybėje).

Sąmonės diferenciacijos procese simbolis, nebepajėgdamas suvienyti loginių pasaulio dinamikos prieštaravimų, pats tampa problema. Stabilumas ir dinamizmas – du vienas kitą paneigiantys pasaulio aspektai, ir reikia nustatyti santykį tarp jų. Klausimai, kuriuos iškelia simbolis, tampa pamatiniais pirmųjų filosofų keliamų problemų klausimais. Puiki šio proceso iliustracija būtų du antikinio pasaulio atstovai – Parmenidas ir Herakleitas, filosofai, pasirinkę diametriškai priešingus tos pačios problemos sprendimo kelius. Simbolinės pasaulėvokos vidinė struktūra primeta savo taisykles: tam, kad simbolis–vardas–žodis–mintis išsaugotų savo reikšmę ir tapatumą su tuo, kam jis atstovauja, tenka rinktis tarp dviejų alternatyvų: arba paneigti pasaulio dinaminį aspektą, arba pripažinti paties simbolio kintamumą. Vaizdžiai kalbant, tenka pripažinti vardo nepastovumą tam, kad jis atitiktų realybės dinamizmą, arba sustabdyti realybės tėkmę tam, kad ją būtų galima mąstyti.

Herakleitiškasis Παντα ρει išreiškia veiklų pasaulio dinamizmo santykį su pačiu savimi, jo realumą ir esmę – aktyvumą. Viskas, kas yra, kas gyvena, juda, keičiasi, aktyviai santykiauja su visa kuo esančiu. „Privalu žinoti, kad karas yra visuotinis, kad nesantaika – įprasta daiktų tvarka (δικη) ir kad viskas gimsta per nesantaiką ir savitarpio santykį“ (B80). Šis amžinas tekėjimas, amžinas nesantaikos liepsnojimas yra Herakleitui harmonijos, kaip pasaulinio dinamizmo išraiškos, šaltinis. Harmonija, būdinga pasauliui, yra visuotinės kovos (Πολεμος) pasekmė (B54). Priešybių kova yra tas kuriantysis pradas, veikia teisingumo ir liki-

³ „<...> sudalyvaujantis kaip toks, su-dalyvaujantis, koks jis yra, suiro. Dalyvavimui, kaip tokiam, turi priklaustyti šitie kūriniai kartu su galimybe suirti. Su-dalyvaujantis yra delsiantis. Delsimas yra kaip pereinamasis at-buvimas į iš-buvimą“ (18, 54).

mo prižiūrimas, užtikrinąs amžiną jų vienybę kaip aktyvaus dinamizmo rezultata. Ugnis – Herakleito $\alpha\rho\chi\eta$ – dinaminį pasaulio aspektą įtvirtinąs elementas yra kartu ir medžiaga, ir kuriantysis pradas – $\Lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$: „Apie tai, kad sukurtasis pasaulis – pats savęs kūrėjas, jis sako taip: Dievas: diena – naktis, žiema – vasara, karas – taika, perteklius – poreikis (t. y. visos priešybės – tokia esmė), kintantis tarsi sumišę kvėpalai, vadinamas kiekvieno jų vardu“ (B67). Herakleito $\Lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ – „dieviškoji būties tvarka“, kaip simbolis archainiame mąstyme, – suvienija prieštarīgus pasaulio aspektus, išreiškia jo pilnatvę, palaiko kosmoso sielą – harmoniją, kaip kovos rezultata. Kova ir harmonija – du vieningos pilnatvės aspektai. Tikrasis pasaulis turi būti aktyvus, per prieštaravimus išreikšdamas pilnatvės vienybę, nes ramybė – „tai mirusiųjų savybė (...) visiems daiktams būdingas judėjimas: amžiniems – amžinas, laikiniems – laikinas“ (A6).

Toks esaties suvokimo pobūdis iškelia klausimą dėl jos išraiškos formų. Integruotai psichikai žodis kaip simbolis, turi pasižymėti dinamizmu, vidiniu prieštarīgumu, turėti savyje *kūrybinę įtampą*, kaip ir *išorinė* jo atžvilgiu realybė.⁴ Herakleitas suvokė šios problemos rintumą – koku būdu galima išsaugoti pasaulio tēkmės akimirksnyje sustingusio vardo ir reiškinio, ištirpusio būties dinamizme, tapatumą. Klausimą, iškilusį Herakleitui, kaip ir Parmenidui, galima suformuoti ir taip: kuri reiškinio dalis išreiškia jo esmę, ar jo vardas – simbolis, ar jo *erdvėlaikinis įforminimas*? Herakleitas, atrodo, apsisprendė *išorinės realybės* labui. Pats Herakleito kalbos *tamsumas* jau išreiškia sunkumus, su kuriais jis susidūrė bandydamas

atskleisti savąjį pasaulio vaizdinį: „Susidaro įspūdis, jog Herakleitas tam, kad paaiškintų savo mokymą apie $\Lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, apie priešybių vienybę ir kovą, apie $\pi\alpha\nu\tau\alpha\ \rho\epsilon\iota$, remiasi ne tiek nusakančiomis žodžio galimybėmis, (...) o jo išraiškos galia“ (12, 188). Ir tai nieko nuostabaus – „įeinančius į tas pačias upes viena kartą skalauja vieni vandenys, kitą kartą – kiti vandenys“ (B12). Reiškinių vardas, praradęs *participation mystique* palaikomą universalumą, nepajėgus išreikšti juo žymimojo daugiareikšmiškumo, todėl tampa melu, o tai archainei sąmonei reiškia destrukciją – pasaulio falsifikaciją (B42, B57). Herakleito pasaulėvaizdyje akivaizdžiai junta archainė mąstysena, tačiau galima išvelgti ir kylantį poreikį racionalizuoti pasaulėvaizdį, atskirti priešybes. Herakleito sekėjai – herakleituojantys, kaip juos vadina Aristotelis, – vengdami tokio reiškinio sudedamųjų dalių supriešinimo, pabandė apibrėžti reiškinio ir jo vardo santykį, kartu dar labiau komplikuodami reikalą, bandydami racionalizuoti prigimties neracionalizuojamą dalyką. Herakleito mokinys Kratilas, pakankamai nuosekliai pastebėjęs, kad Herakleitas nebuvo teisingas tvirtindamas, jog į tą pačią upę negalima įbristi du kartus – į tą pačią upę negalima apskritai įbristi (Met. Γ5. 1010 a 7), – galiausiai atsisakė kalbos, kaip nepajėgios išreikšti esaties dinamizmo, ir pabandė išsakyti rankų judesiais, taip įveikdamas nuolatinės reiškinų tēkmės keliamus komunikacijos sunkumus. Kaip ten bebūtų, problemos, su kuriomis susidūrė Herakleitas ir jo mokykla, išryškino prieštaravimus, kuriuos iš archainio mąstymo gelmių iškėlė sąmonės diferenciacija.⁵ Platonas, anot Aristote-

⁴ „Parmenidas <...> tiesiog fiksavo teoriškai mitinei sąmonei visiškai akivaizdų faktą: vardai neatimami, juo labiau pačios svarbiausios daiktų dalys. Archainiam žmogui vardas – tai daikto būtis, jo esmė. Daugelio tautų įsivaizdavimu *duoti vardą* – tai tas pat, kas ir *sukurti*. Parmenidas šį įvaizdį apibendrino“ (10, 114).

⁵ „Štai šitas Kratilas <...> tvirtina, kad kiekvienam daiktui iš prigimties yra teisingas vardas ir kad vardas visai ne tai, ką kokie nors žmonės, sutarę taip vadinti, vadina ištardami savo kalbos dalį, bet kad iš prigimties egzistuoja tam tikras vardų teisingumas, vienas ir tas pats visiems: ir helėnams, ir barbarams“ (Plato Krat., 383 a 4).

lio, gerai pažįstamas su Kratilu ir žinąs Herakleito pažiūras, turėjo neblogai išmanyti problemas, su kuriomis šie susidūrė. Dialoge *Kratilas* iškeliama viena iš pagrindinių tokių problemų: sąvokos ir ja nusakomų reiškinų neatitikimas. Aristotelio nuomone, sprendžiant šį klausimą, t. y. bandant suvienyti Herakleito ir Parmenido mokymus, kad būtų išlaviruota tarp Scilės ir Charibdės, ir buvo sukurta Platono eidologija.

Tačiau jau pats toks problemos sprendimo būdas rodo vis stiprėjančią sąmonės diferenciaciją. Išvyraujanti analizė įgalina mąstyti priešybes tik mąstant jas atskirai: „Vieninga yra tai, kas sudaryta iš dviejų priešybių taip, kad dalinant tos priešybės aptinkamos“ – Filono Aleksandriečio teiginys. Jam antrina ir XX a. autorius: Vieningo sudvejinimas ir jo priešingų dalių pažinimas yra dialektikos esmė (viena esminių, pagrindinių, jei ne pagrindinė ypatybė ar bruožas)“ (cituoja iš 12, cituojamas autorius – V. I. Leninas). Tokio pobūdžio dialektika „herakleituojantiems“ paverčia negyvois aktyviai tarpusavyje sąveikaujančias priešybes, eliminuoja šios sąveikos esmę – Πολεμος, paversdama reiškinį formalia dalių suma, panaikindama svarbiausią dimensiją (B92, B57). Herakleitui aktyvi būtis tegali būti išreiškiama vaizdiniais, pavyzdžiais, o ne sąvokomis. Herakleito kalbos ypatybės atkreipia išskirtinį dėmesį: „Jis ne tiek įrodinėja savo teiginius, kiek demonstruoja juos charakteringais pavyzdžiais“ (12, 191). Jis, stengdamasis išreikšti savo mintį, ne analizuoja, bet sintezuoja. Aristoteliškai suvokta sąvoka Herakleito tikrovę sudvejina, atskiria nuo konkretybės bendrybę, tuo kvestionuodama visą tokios būties realybę. Herakleitui reiškinys, jo kokybė sąlygojami tik santykio (B61, B13, B9): priklausomai nuo jo reiškinys įgyja vienokią ar kitokią prasmę, t. y. jo reikšmingumas yra nulemtas ne jo

prigimties, nes Λογος valdomos harmonijos atžvilgiu viskas yra puiku, kadangi užima savo vietą: „Dievui viskas puiku ir teisinga, o žmonės vieną pripažino neteisingu, kitą – teisingu“ (B102). Herakleitui tiesa pasaulio dinamizmo kontekste nėra išreiškiama žodžiais, ji kupina dinaminės įtampos, vieni-janti savyje tapatumą ir skirtingumą, nėra slepiama, nors ir mėgsta slėptis, nes „Valdovas, kurio pranašavietė yra Delfuose, nei kalba, nei slepia, bet duoda ženklą“ (E93). Kalba nepajėgi išreikšti esaties dinamizmo prieštarumų.

Atskiras, labai platus klausimas, turįs didelę reikšmę psichikos funkcijų diferenciacijai suprasti, yra laiko suvokimo būdo klausimas. Išlikę fragmentai nesudaro galimybės pakankamai patikimai rekonstruoti herakleitišką laiko sąmpratą. „Saulė [valdo] kosmosą reikalingu būdu, būdama [tik] žmogaus pėdos pločio. Ji neperžengia nustatytų ribų, nes jei ji [peržengs] privalomą laiką, ją suieškos Erinijos“. „Saulė, (būdama jų epistatu [tvarkytoju] ir) teisėju, kad nustatytų, reguliuotų, žymėtų ir apreikštų metų laikus ir permainas visą gimdančius“ (B100).

Herakleito εκπυροσις ir κατακλυσμος atitinka archainiam mąstymui būdingo sakralinio laiko cikliškumo fazes – šiuo atveju Erinijų⁶ prižiūrimą materialiojo pasaulio regeneraciją, Λογος raiškos formų įtvirtinimą. Λογος, neperžengdamas saiko (μετρα), realizuoja save. Toks pasaulio kreacijos motyvas dažnai pasitaiko archainėje mitologijoje

⁶ Hesiodo *Teogonijoje* Temidė nuo Dzeuso pagimdo tris Oras (Ωρας) – Eunomia, Dike, Eirene, kurių motina pagimdė ir Moiras (Teogonija, 901–904). Tačiau Moiras pagimdė ir Naktis (Teogonija, 211–219), kuri yra ir Erinijų, Dikės sąjungininkių (B94), motina. Tad laiko, kaip laikų kaitos, sąsajos su likimu (Moiros), teisingumu (Dikė), ir kartu su herakleitiškuoju Λογος yra aki-vaizdžios.

je⁷. Manytina, kad mitinės Moiry, Dikės figūros atsidūrė neatsitiktinai Herakleito pasaulėvokinėje sistemoje⁸.

Kaip ir sakralinėje hierofanijoje (06; 08), Herakleitui laikas skleidžiasi per *Λογος* savirealizaciją, vykstančią permanentiškai, tačiau turinčią sąlyginius posūkių taškus: *εκπυροσις* ir *κατακλυσμος* (B103), taip pat antidromiškus virsmus (19): ugnis – oras – vanduo – žemė ir atvirkščiai (B31, B66). Neatsitiktinai akcentuojamas dinaminis ugnies formų kitimo aspektas, pastovus kitimas, įsiliepsnojimas ir užgesimas – tai yra pagrindinis *Λογος* bruožas, per kurio realizaciją egzistuoja pasaulis: „Šitas kosmas, visiems tas pats, nei kieno iš dievų, nei žmonių sukurtas, bet jis buvo, yra ir bus amžinai gyva ugnis, pagal saiką išsiziebianti, pagal saiką užgęstanti“ (B30).

O. Spenglerio nuomone, graikai erdvę suvokė kaip kūną⁹ (tą liudija ir elėjiečių aporijos), tad išeitų, kad cikliška *Λογος* realizacija yra kūniškosios erdvės kūrimo aktas – mitinė hierofanija, kitaip tariant, *Λογος*

---

⁷ Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Erinijų vardo *Ερινυες* šaknis *ερις* – vaidas, gretinama su *Dike* (B80) (3, 117–121).

⁸ „Pačiam Herakleitui <...> demitologizacija pasiekia viršūnę jo viską valdančio *Λογος*, imanentiško vieningam pasauliui, (B1, B2, B31, B41, B50), bet išliekančio dieviškuoju (B114) įstatymu, idėjoje <...>. Kaip valdančioji metinių kosminių ritmų ugnis pasirodo Saulė. Tad Erinijos ir Dikės figūros, kontroliuojančios Saulės judėjimą, demitologizacijos procese nepaliečiamos ir tebėra tradicinės mitinės figūros. Jau vien tai leidžia manyti, kad, naudodamas šiuos vaizdinius, Herakleitas remiasi tam tikra mitine tradicija“ (8, 1030).

⁹ „Antikinis skaičius nėra mąstymas apie erdvinis santykius, bet apie kūniškai apribotus, akiai apčiuopiamus vienetus. Todėl antika pripažįsta, ir tai yra tiesiog būtinybė, tik natūrinius (sveikus, teigiamus) skaičius <...> Šitų daiktų suma ir yra visas pasaulis: distancija tarp jų, mūsų pasaulinė erdvė, pripildyta viso to didžiojo simbolio patosiškumo, yra niekas, το μη ον. <...> Tįsumas antikos žmonėms yra kūniškumas, *mums* – erdvė, kurios funkcija *tampa daiktai*“ (išskirta mano – V. R. L.) (6, 87–89).

„visiškų įsitvirtinimų būtyje“ ir jo „materiamų nunykimų“ seka. Šis nuolatinis procesas yra dermė – kosmosas (B30DK, B54DK, B8DK), kurią per Sibilę nurodo kūrėjas (B92, B93) – intelektualine refleksija depersonifikuotas pirmapradis androginas. Antropomorfiniai Homero ir Hesiodo dievai yra melagingi – jie žvaigždininkai, nesugebantys įžvelgti už reiškinį besislepiančios vienovės ir esmės – kosmosą kuriančio *Λογος*¹⁰.

Atskirai kelti klausimą dėl Herakleito vykimo *antlaikiškumo* ar *laikiškumo*, matyt, nėra prasmės – laiko cikliškumas, kaip ir daugelis Herakleito suvokinių, sujungia šias daug vėliau, dėl krikščioniškos teologijos įtakos atsiradusias sąvokas, suvienydamas jas F. Nietzsche's išpopuliarintoje *amžino grįžimo idėjoje*.

Vienas iš esminių archainio mąstymo aspektų – *vardų magija herakleituojančiųjų* filosofijoje patiria esminį išbandymą: pirmą kartą Vakarų civilizacijos ištakose kyla conceptuali abejonė dėl tikrovės *atvirumo*. Gamta mėgsta slėptis (B123).¹¹ Filosofinės refleksijos procese vyksta archainio mąstymo

---

¹⁰ „Jo (H. Boederio) ir Carlo Diano išvados leidžia „Λογος“ semantiką kildinti iš ankstyvos homerinės žodžio „Λεγειν“ reikšmės <...>. Štai kaip „Λεγειν“ semantiką apibūdina Boederis: „Λεγειν“, kaip ir kiekvienas kitas sakymas, leidžia kam nors žinoti, tačiau šiam žodžiui būdinga tai, jog jis pats išryškina sakančio leidimo – žinoti (Wissenlassen), t. y. įdabartinimo (Vergegen-Waertigung) veikimo būdo ypatumą: tai, kas buvo žinoma visuma, yra išskleidžiama jos atskiribių sekoje <...> „Λεγειν“ turi įvykdyti visišką tam tikro žinojimo atkartinimą <...> Sakymas, įvardijamas kaip „Λεγειν“, savo pateikimo išsamumu, visiškai tarnauja tikslumui, o tuo būdu ir aiškumui“ (2, 97).

¹¹ „Herakleito kūriniuose pastebimas kalbinis, o kartu ir filosofinis, žinojimo ir jutimų neatitikimas. *Žinojimas* pradeda reikšti pasaulio pažinimo rezultatą. Jo filosofijoje pastebimas intelekto įsivyravimas jutimų atžvilgiu. O tai susiję su tuo, kad tikrovė be pe-stojo juda ir keičiasi (10, 177). Tokia interpretacija nuvertina jutiminį patyrimą. Pasaulio pažinimo rezultatas – jutimų ir sielos sintezė. Akys ir ausys – blogos liudytojos barbarų sielas turintiems žmonėms“ (B107). B55, B54 nurodo tam tikrą jutimų ir *sielos* patirties vieningumą.

transformacijos: *participation mystique* įgyja dialektinio ryšio formą¹², o vardas ištirpsta priešybių vienybės dinamikoje.¹³

Parmenido sistemoje pagrindinis klausimas, kaip ir Herakleitui, tebėra pasaulio prieštaravimo problema. Tačiau, skirtingai nuo Herakleito, jam pirmiausia kyla tapimo galimybės klausimas: „Kokiu būdu tai, kas yra, galėtų būti po to? Kokiu būdu jis galėtų būti buvęs? Jei jis yra tapęs, tai jo nėra, kaip kad [nėra] dar tapsiančio“ (B8, 19–20). Šis esaties pažinimo kelias yra nemąstomas, *bevardis* (*αωνυμον*) (B7, 17). Todėl jis yra atmestinas, nes „mintis išsakoma esinyje“ (B8, 35). Esinys, kurio *neiformina* žodžio kuriantysis pradą, netenkąs savo galios laiko dinamizme, Parmenidui praranda būties pilnatvę. Klausimas čia nėra tas, ar mes galime mąstyti nebūtį. Esminis klausimas yra tas, ar gali būti visapusiškai vertinga būties atžvilgiu tai, kas negali būti mąstoma, kam negali būti suteikiamas ontinis statusas žodyje, kas pasilieka tik *φυσικ* plotmėje.¹⁴ Daiktas, neturįs vardo, jau pats savaime yra netobulas, neišbaigtas, pagaliau

¹² „Herakleitas neskyrė priešingų ar kontrarinių sąvokų („juoda“ ir „balta“) nuo kontradiktinių sąvokų („balta“ ir „nebalta“), lygiai kaip ir „mąstymo logikos“ – nuo „būties logikos“, t. y. formaliosios logikos prieštaravimų nuo dialektinių (priklausančių tikrovei) prieštaravimų“ (11, 90).

¹³ „Herakleitui kalba – fenomenas, kuriame slepiasi giliausia visų daiktų paslaptis, jų *Λογος*, tikroji esmė ir prasmė. Kartu kalboje yra ir atsakymas į daugelį pasaulio mįslių <...> Herakleitas stengiasi atskiruose daiktuose ir jų pavadinimuose rasti ženklus, nurodančius viena kitą neigiančių priešybių vienybę“ (11, 65).

¹⁴ „Kiekvienam kaip ženklą (*επισημον*) žmonės suteikė vardą“ (B19), – tvirtina Parmenidas. Kažin ar verta čia ieškoti sutartinio vardų nustatymo koncepcijos šaknų. Nes *επισημον* – ne paprastas ženklas, bet emblema, daikto šifras, įgalinantis glaustai išreikšti jo esmę ir atskirti jį nuo kitų daiktų (9, 13).

nesukurtas.¹⁵ Jo esatis abejotina. Jis yra tai, „kas tam tikra prasme yra, o tam tikra – nėra“ (Simpl. Kom. Fizikai, 78, 5). Tai, kas nėra įvardijama, nėra diferencijuojama, negali būti ir mąstoma. Psichologizuotas daikto vaizdinys Parmenidui taip pat skyla į dvi savarankiškas dalis – vardą ir jo materialųjį *įforminimą*. Daiktiškai įforminta reiškinio dalis išlieka savarankiška, nepajungta kosminiam dėsniui – herakleitiškam *Λογος*. Tačiau ir vardas – žodis, priskirtas tokiam esiniui, – taip pat įgyja nepriklausomą egzistenciją, savavališkumą. Tobulos būties atžvilgiu jis taip pat tampa tuo, kas „tam tikra prasme yra, tam tikra – nėra“. Jei jis *neišsako esiniu*, neatitinka esinio dinamiškumo, jis lieka *tuščias*, pats praranda ontinį tikrumą, kuria *δοκησις* pasaulį, kurio *nederėtų įvardyti* (B8, 54). Esinys, *būdamas laike*, tapęs pažeidžiamu alogiško jo veikimo, tampa *laiko auka*, laikas jį falsifikuoja, suardo jo optinį pagrindą.¹⁶ Jam priskirtas vardas nepajėgia apsaugoti nuo iracionalaus laiko poveikio ir lieka tik nuoroda į esinio laikinumą. „Tas pat yra mąstymas ir tai, kas mintijama, kadangi be esinio, kuriame mintis yra išsakoma, negalėsi tu rasti mąstymo. Kadangi nėra ir nebus nieko, be esinio (*του εοντος*), kadangi Moira pritvirtino jį taip, pilnatvišku ir nejudriu. Todėl tuščiais vardais bus viskas, ką mirtingieji nustatė jų kalboje“ (B8, 34–39). Toks esinys tapsme praranda autonomiškumą laiko atžvilgiu, tampa paprasta laiko funkcija. Šiuo atveju simbolio diferenciacija radikaliai pakeičia esinių ir erdvės bei laiko santykį, jų įvardi-

¹⁵ Pradžios knygoje, suteikdamas gyvūnams vardus, Adomas prisideda prie dieviškojo kūrimo akto, o tai archainei sąmonei yra patikimiausias ypatingo santykio su Dievybe garantas.

¹⁶ Todėl archainio mąstymo požiūriu yra būtina *esmių regeneracija* – tikras ir imituojantis įvykių atkūrimas.

jimas kuria tik iliuzijų pasaulį.¹⁷ Šia prasme tai yra tušti vardai. Tačiau jie *tušti* tik *absoliučios* būties atžvilgiu, kadangi kaip vardai jie kuria *kitą* realybę¹⁸, išskeldami melo galiybės klausimą.

Galima tvirtinti, kad Parmenido kosmogenezė taip pat visiškai įprasta archainiam mąstymui: „Siauresni žiedai pripildyti nesumišusios Ugnies, už jų sekantys – Nakties, tačiau kartu išliejant Ugnies dalį. Ir jų viduje yra Deivė (*δαίμων*), viską valdanti. Ji pradeda prakeiktą visų užgimimą ir poravimąsi, siūsdama patinėliui patelę poruotis ir vėl, atvirksčiai, patelei – patinėli“ (B12). Parmenido kosmogenezėje priešybės egzistuoja greta viena kitos, sumišusios jos kuria šią pasaulio sąrangą, ir jau pats kūrimo aktas implikuoja pastarojo prieštarumą, o jo varomoji jėga – Erotas: „Iš visų dievų pirmausia ji (Gimimo arba Meilės deivė) sudėjo Erotą“ (B113), kuris, kaip rašė Platonas, iš visų dievų pats prieštaringsiausias. Motyvas, įvairiausiomis formomis pasikartojęs gnosticizme [21], pilnai atitinkas archainio mąstymo schemą.¹⁹ Likimo deivė Anankė aktyviai dalyvauja šiame kosmogenezės akte (B10, 6–7), taip pat veikdama ir *absoliučios* būties sferoje: „Ir tokioje būsenoje ji (būtis) išlieka pastovi, nes galingoji Anankė ją laiko

¹⁷ „Laikas yra kažkas tragiška, ir pagal pajaustą laiko prasmę skiriasi kultūros. Mūsų tragedija kilo iš nenumaldomos tapsmo logikos pojūčio. Graikas jautė alogiškumą, aklą momento atsitiktinumą“ (6, 172).

¹⁸ Netgi Platonas nedrįso visiškai paneigti magiško vardo poveikio: „Pavadinkime nuomonę, esančią melaginga, kita nuomone – kada kas nors, vieną daiktą laikydamas kitu ir sumaišydamas juos prote tvirtina, kad jis egzistuoja. Tokiu būdu jis visuomet mano egzistuojantį, tačiau vieną vietoj kito ir, kadangi vertinamojo atžvilgiu jis vis dėlto klysta, neapsiriksimė pasakydami, kad jis turi klaidingą nuomonę“ (Plato Theaet. 189 c). Reikia tik vieno žingsnio, kurį ir žengia Protagoras, kad grįžtų į mitinį vardų pasaulį.

¹⁹ Fragmentai B12, B13 yra akivaizdi nuoroda į pirmąjį kūrimo aktą, hierofaniją *in illo tempore*, i dieviškąjį savęs išskleidimą esamybėje.

sukausčiusi ribose, ją apimančiose, kadangi būtis negali būti neišbaigta, o jei būtų reikalinga, būtų reikalinga visko“ (B8, 30–33). *Save realizuojanti* būtis, grynasis vardas, *λογος*, likimui lėmus būtinai išsiskaidydamas esatimi²⁰ (*χρη το λεγειν τε νοειν τ' εον εμμεναι* (B6, 1)), *įsidabartina*, sukurdamą prieštarīgus erdvę ir laiką, *tapatus visame kame sau* susimaišo su šviesos stokojančia, *neišmanėliška* (*νυκτ' αδαη*) naktimi (B8, 57–59; B12, 1–3). Tokia, remiantis bendriausiais archainio mąstymo bei mitologijos duomenimis, galėtų būti Parmenido kosmogenezės rekonstrukcija. Ši schema visiškai atitiktų Parmenido sistemos vidinę struktūrą: jei mūsų prielaida teisinga ir Elėjos mokykla sukonzentravo savo dėmesį į tapsmo problemą, kilusią supriešinus daiktą ir jo maginį vardą – jo esmę, t. y. problema, kaip įmanoma suderinti jo pastovumą su jo dinaminu prieštarīgumu, kaip įmanoma jį mąstyti neprieštarīgai. O tai Parmenidui yra būtina tiesos sąlyga (B6; B7, 16–24), kadangi priešingas kelias neišvardijamas (*αωνυμον* dar turi ir reiškinių, kurį riziķinga įvardyti – Moiros reikšmę), tai suprantamas priešybių poros, kaip pirminių elementų, poreikis. Platono kosmogezėje jau atsiranda triada. Parmenidiškas tikrovės kriterijus galiausiai priveda prie nuoseklaus finalo – anot Aristotelio, prie *tikrovės stabdymo*.

Tad antroji Parmenido poemos dalis, kuriai, ko gero, skiriamas nepakankamas dėmesys, yra ne kas kita, kaip *šventoji istorija*, hierofanijos aprašymas. Ir nors kartais gal pernelyg kategoriškai atrodo tvirtinimai, kad tai pagrindinė poemos dalis,²¹ tačiau ji pa-

²⁰ Žr. *χρη* vertimo komentarus: 3; 9; 18.

²¹ „Išvada, kurią galima padaryti iš šių svarstymų, tokia: tikroji Parmenido poemos dalis – tai *doksa* pasaulis, kurio daugialypiškume mintis įžiūri jai numatytą kelią. *Doksa* noemą pakeičia išsiskaidymo į pilnatvę, ir tai yra būtent transfigūracijos, o ne negacijos procesas“ (9, 55).

kankamai svarbi, kaip ryžtingas žingsnis naujos mąstymo kokybės link.

Nors, kalbant apie antiką apskritai, neįmanoma nurodyti, kada konkrečiai, kurio mąstytojo teorijoje, išryškėjo takoskyra tarp *reiškinio* ir jo *esmės* – vardo, – reikėtų kalbėti tik apie *ašinį laiką*, kaip tai įvardija K. Jaspersas. Galima tvirtinti, kad pats bandymas racionaliai suvokti tikrovę, *tai, kas yra*, implikavo šį pažįstančiojo psichinio turinio – simbolio – skilimą.

Atsakymas į fundamentalų antikinės (o ir ne tik antikinės) filosofijos klausimą, iškilusį dėl šios diferenciacijos, *kas yra tikro-*

vė, tapo daugiareikšmis: simbolis, *psichinė realybė* skilo į tai, ką jaučiame, tai, ką mąstome, ką išsakome. Tai reiškia: į *laikinį daiktą*, jį *įvardijantį* žodį ir to žodžio turinį. Toks schematizavimas yra šiek tiek dirbtinis, tačiau pakankamai gerai atspindi situaciją, kurioje atsidūrė pasaulį bandąs apmąstyti antikos filosofas, ir nušviečia jam iškylančias problemas.

Herakleito ir Parmenido teorijos šiuo požiūriu tik išryškino pačią problemą, kurią ėmėsi spręsti vėlesnės filosofinės mokyklos ir kurios svarba ypač išryškėjo platonizme ir sofistų mokymuose.

Literatūra

1. Eliade M. *Amžinojo sugrįžimo mitas*. Vilnius: Mintis, 1996.

2. Heidegeris M. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992.

3. Herakleitas *Fragmentai*. Vilnius: Aidai, 1995.

4. Jung C. G. *Psychologische Typen*. Zürich und Leipzig: Rascher-Verlag, 1937.

5. *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch von Herman Diels, hrsg. v. W. Kranz*. Erster Band Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1951.

6. *Der Untergang des Abendlandes von Oswald Spengler*. Erster Band. München: Oskar Beck, 1923.

7. Аристотель. *Сочинения в четырех томах*. Москва: Наука, 1990.

8. Горан В. П. *Древнегреческая мифологема судьбы*. Москва: Наука, 1990.

9. Доброхотов А. Л. *Учение досократиков о бытии*. Москва: МГУ, 1980.

10. Донских О. А., Кочергин А. Н. *Античная философия*. Москва: МГУ, 1993.

11. Кессиди Ф. Х. *Гераклит*. Москва: Мысль, 1982.

12. Кессиди Ф. Х. *От мифа к логосу*. Москва: Мысль, 1992.

13. Леви Брюль. *Сверхестественное в первобытном мышлении*. Москва: Педагогика пресс, 1994.

14. Лосев А. Ф. *Философия. Мифология. Культура*. Москва: ИПЛ, 1991.

15. Платон. *Сочинения в четырех томах*. Москва: Мысль, 1990–1994.

16. Токарев С. А. *Ранние формы религии*. Москва: Наука, 1990.

17. *Фрагменты ранних греческих философов*. Москва: Наука, 1989.

18. Хайдеггер М. *Разговор на проселочной дороге*. Москва: Высшая школа, 1991.

19. Фрэзер Дж. Джю *Золотая ветвь*. Москва: ИПЛ, 1986.

20. Юнг К. Г. *Ответ Иову*. Москва: Канон, 1995.

21. Юнг К. Г. *Психология и алхимия*. Москва: Reff-book, 1997.

22. Элиаде М. *Мифы, сновидения, мистерии*. Москва: Reff-book, 1996.

The Crisis of the Archaical Thinking of the Principal Problem of the Ancient Greek Philosophy: what is Reality

Summary

An attempt is made to evaluate the teachings of the ancient philosophers Parmenides and Heraclitus. These teachings are interpreted as an outcome of the destruction of symbolic thinking. On the basis of the material gathered and elaborated by Lucien Levy-Bruhl, Mircea Eliade and Carl G. Jung the systems of Parmenides and Heraclitus are treated as a consequence of the split of the symbol of the „psychic reality“ in the process of differentiation of psychic functions. The twofold character of the archaically perceived reality engenders the radical question of the Ancient Greek philosophy: what is reality, i. e., „that, which *is*“? Although the philosophy of Heraclitus and of Parmenides provide essentially opposite answers to that question, nevertheless, the problem itself is in both cases inspired by the contradictory nature of the „psychic reality“ of the cognizant agent. The author attempts to show that

both outlooks are merely two different modes of the same „prelogical thinking“.

In that sense, both the „rational“, and the „irrational“ thinking should be seen as emerging from the same source, albeit with different value systems: Heraclitus gave priority to the dynamics of the symbol, whereas Parmenides underlined the value of the „stability“ and „identity“ of the symbol. In fact, both of these „modes of being“ are related by the „magic“ quality of the archaic thinking – by the *articipation mystique*.

The different answers given to that sort of question imply different ensuing difficulties: the followers of Heraclitus encounter the problem of the identity of the name, whereas Parmenides has to face the problem of lie, or, in other words, the problem of how to think non-being.